

شیوه تعلیقه نویسی علامه قزوینی

سید محمد جلیل مصطفوی روضاتی^۱، محسن محمدی فشارکی^۲

^۱ دانشگاه اصفهان، دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی Mobtaker.rozati.esf@gmail.com

^۲ دانشگاه اصفهان، دانشیار رشته زبان و ادبیات فارسی Fesharaki311@yahoo.com

چکیده

به نظر می‌رسد که توجه به نوع تعلیقات مصححان بر آثار کهن می‌تواند بیانگر نوع ارتباط آنها با منابع دسته اول، کتاب‌های مرجع و لغت‌نامه‌های درجه اول اعم از یک‌زبانی و دو زبانی باشد. علاوه بر آن نشان‌دهنده نوع ارزش‌گذاری آنها نسبت به کتابهای اعلام، رجال، تذکره‌ها، کتب تاریخی، جغرافیایی و کتب امثال و اصطلاحات است. علامه محمد قزوینی به عنوان یکی از پیشگامان نسل اول مصححان نوگرا در هدایت بسیاری از استادان بزرگ و قدیم سده حاضر نقش بزرگی ایفا کرده است. کتاب تاریخ جهانگشا و به ویژه جلد سوم آن از نظر ارجاع به منابع دسته اول در زمینه‌های مختلف نشان‌دهنده استادی و دقت قزوینی در تعلیقه‌نویسی است. استفاده فراوان ایشان از لغت‌نامه‌های درجه اول عربی (همچون لسان العرب و تاج العروس)، ارجاع مکرر به دیگر منابع عربی (امثال و اعلام و ...) و استفاده از فرهنگ‌های ترکی برای تعلیقه‌زنی بر تاریخ جهانگشا سبب شده کار مخاطب در خوانش آثار تصحیح شده قزوینی کمی مشکل باشد. علاوه بر اینها از یک سو پاره‌ای کم‌توجهی‌ها به بعضی مشکلات لغوی و اصطلاحی هر سه متن و از سوی دیگر پیش‌فرض ایشان مبنی بر داشتن مخاطبی فاضل، سبب شده گاهی ابهاماتی در لابه لای تعلیقه‌ها باقی بماند. برای نوشتن این مقاله تمامی تعلیقه‌های ایشان بر لغات و اصطلاحات و ترکیب‌ها و همچنین فهرست کتاب‌های ارجاعی به صورت اسنادی- کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. همچنین در این تحقیق نمونه کار مصححان برجسته با روش تعلیقه‌نویسی علامه قزوینی مقایسه خواهد شد.

واژگان کلیدی: قزوینی، تعلیقه، مرزبان‌نامه، جهانگشا، چهارمقاله

مقدمه

چنانکه می‌دانیم حاشیه‌نگاری و تعلیقه‌نویسی بر متون بعد از حمله مغول و انقطاع علمی و شکاف بین نسل دانشمندان رو به فزونی گذاشت. ولی تعلیقه‌زنی علمی به عنوان شاخه‌ای از تصحیح علمی انتقادی در اواخر دوران قاجار مطرح شد. امروزه اهمیت تعلیقات و شروحنی که بر متون نوشته می‌شود، به ویژه برای مبتدیان و نوآموزان، بر کسی پوشیده نیست. علامه محمد قزوینی (۱۳۲۸-۱۲۵۶) در تصحیح علمی و انتقادی صاحب جایگاهی ویژه است و در ایران می‌توان وی را پیشگام این عرصه محسوب کرد. پس از حضور در اروپا و ارتباط عمیق با متون، دست به تصحیح متون مشکلی مانند مرزبان‌نامه و تاریخ جهانگشا زده است و به قول محمود امیدسالار «... حواشی عالمانه مرحوم قزوینی بر تصحیح چهارمقاله هنوز محل رجوع اصحاب علم است» [۱]. از زاویه‌ای دیگر نوع کتاب‌های ارجاعی نشان‌دهنده نوع انس مصحح با منابع و کتاب‌های دسته اول تحقیقی هم هست. علامه در کتاب تاریخ جهانگشا تنها یک بار به امثال و حکم مرحوم دهخدا ارجاع داده و در مرزبان‌نامه بیش از بیست بار از مجمع‌الامثال (میدانی) استفاده کرده است. در کتاب تاریخ جهانگشا با دایره وسیعی از کتاب‌های درجه اول در زمینه‌های مختلف و متنوع (در فهرست‌الکتاب) مواجه می‌شویم؛ کتاب‌هایی با موضوعات سفرنامه، تذکره، جغرافیا، تاریخ، و کتب اعلام و رجال و... که نشان‌دهنده علاقه‌ها و تمایلات علمی مصحح است. درجه علمی در کنار صمیمیت و تواضع او (که از قیدهایی مانند گمان می‌کنم، شاید، احتمالاً و... آشکار است) تصحیح‌ها و تعلیقات وی را تا به امروز که بیش از شصت سال از مرگ وی می‌گذرد زنده نگه داشته